

B. Osobliwości narzeczy języka ukraińskiego

1. Wpływ akcentu na rozwój ikawizmu.
2. Stadia rozwojowe ikawizmu.
3. Rozwój 'a zależny od akcentu.
4. Wymowa *y* oraz ślady rozróżnienia dawnych *i* — *y*.
5. Harmonia wokaliczna.
6. Zatrata *j* między samogłoskami.
7. Wymowa *ł* średniego.
8. Uproszczenie grupy -*ńk*- w -*jk*-; twarde *s* w przyrostku -*sk*-; wtórne *ń*, *l*.
9. Stwardnienie wygłosowych spółgłosek u Łemków; wymowa *k*, *g* zamiast *t'*, *d'*; miękkie *č*, *š* u Huculów; twarde -*c* u Łemków i Huculów.
10. Udźwięczniająca fonetyka międzywyrazowa.
11. Różnice akcentowe; atrakcja akcentu.
12. Końcówka dop. l. mn. typu *lud'ej* — *lud'yj*.
13. Końcówki typu *na p'oli* — *na p'oly*.
14. Stwardnienie tematu przymiotników.
15. Zaimkowe formy *ńa*, *t'a*, *s'a*, *my*, *ty*, *sy*.
16. Zaimki podwojone typu *ses'*, *tot'*; forma *cej*.
17. Ruchomość zaimka *s'a*.
18. Bezokoliczniki na -*ty*.
19. Forma posiłkowa czasu przeszłego.
20. Wymowa *byty* i *buty* 'być'.
21. Liczebnik *od'yn* — *jed'en* — *jid'on*.
22. Polonizmy, zapożyczenia słownikowe węgierskie i rumuńskie.

Ogólnie biorąc wyróżniamy dwa narzecza ukraińskie: północne i południowe, podobnie jak w języku rosyjskim. Również i tu występuje pas gwar przejściowych między narzeczem południowym a północnym; ciągnie się on od Chełma na zachodzie poprzez Łuck — Równe — Zviahel — Radomyśl — Kijów — Perejasław — Pryłuki aż po Rylsk na wschodzie. Pas ten o gwarowej podstawie północnej wykazuje późniejsze nawarstwienia południowe. Prócz tego w obrębie narzecza południowego wyróżniają się gwary wschodnie, czyli stepowe, dosyć jednolite, i zachodnie, mocno zróżnicowane. Wśród gwar zachodnich wyróżniamy: a) archaiczne gwary karpackie, czyli łemkowskie, bojkowskie i huculskie, b) gwary opolskie, zwane galijskimi lub naddniestrzańskimi i c) gwary podolskie.

W narzeczu północnym wyróżniają się gwary: podlaskie, poleskie i wołyńskie.

Najczęściej, kiedy się mówi ogólnikowo o różnicach między gwarami wschodnimi i zachodnimi, ma się na myśli przeciwieństwo gwar stepowych na wschód od Kijowa i Odessy wobec gwar opolskich na zachód od Zbaraża i Kamieńca, w tych gwarach bowiem są główne skupienia właściwości różnicujących te narzecza. Gwary między Kamieńcem i Kijowem (podolskie) mają charakter pośredni, bo jest to teren ekspansji cech językowych wschodnich i zachodnich.

1. Zasadę podstawowego podziału w dialektologii ukraińskiej na narzecza północne i południowe stanowi wpływ akcentu na rozwój nowego ukraińskiego *i*, widoczny w gwarach północnych, nie znany w południowych. Na północy nowe ukraińskie *i* (w miejscu samogłosek *o*, *e* wzdłużonych zastępczo w sylabach zamkniętych oraz w miejscu dawnego *ě*, czyli *jat'*) rozwija się tylko pod akcentem, na południu zaś jest ono od akcentu niezależne. Zatem pod akcentem we wszystkich gwarach ukraińskich rozwija się nowe *i*, np. *nicm* 'post', *micm* 'most', *kinь* 'koń', *viz* 'wóz', *prun'ic* 'przyniósł', *zab'iz* 'zawiózł', *niv* 'piec', *mid* 'miód', *c'ino* 'siano', *elimep* 'wiatr', *m'ilo* 'ciało', *m'icmo* 'miasto'.

W pozycji zaś nie akcentowanej nowe *i* występuje tylko w języku literackim i w gwarach południowych, np. *viyn'a* 'wojna', *st'aricь* 'starość', *z'alobno* 'żałobnie', *vikn'o* 'okno', *vidcun'iatu* 'otwierać', *vilьx'ovyj* 'olchowy', *viwt'orok* 'wtorek', *vidd'atu* 'oddać', *rizd'vo* 'Boże Narodzenie', *m'amir* 'matka', *kr'eminь* 'krzemień', *k'aminiь* 'kamień', *n'onil* 'popiół', *cn'ovidь* 'spowiedź', *cnis'atu* 'śpiewać', *sm'iatysia* 'śmiać się', *nic'ok* 'piasek', *rik'a* 'rzeka', *bi'lm'o* 'bielmo', *bid'a* 'bieda', *gniz'd'o* 'gniazdo', *ctin'a* 'ściana' itp. Wszędzie tu występuje nowe *i*, choć nie jest akcentowane. Natomiast w gwarach północnych w tych nie akcentowanych pozycjach występują albo dawne samogłoski *o*, *e*, albo częściej tylko zwężone lub wysokie *u*, *y* (*i*), np. *vujn'a*, *st'arost'*, *z'alobno*, *okn'o*, *ot'čyn'aty*, *olx'ovyj*, *ovt'orok*, *od'd'aty*, *ruzd'vo*, *m'ater* lub *m'atyr* (*m'atir*), *kr'emeń*, *p'opył*, *sp'oved'*, *spyc'aty*, *smyj'atys'a*, *pes'ok*, *rek'a*, *bylm'o*, *byd'a*, *hnyzd'o*, *styn'a* itp., czyli poprzedzająca spółgłoska zawsze jest twarda. Pod tym względem gwary przejściowe pasa środkowego idą razem z gwarami północnymi, co świadczy o ich podstawowym związku z północą. Już w gramotach XIV—XV w. widać zależność od akcentu w rozwoju ikawizmu, szczególnie w rozwoju *ѣ*, np. **ОУ ПОКѢТЕ, ДѢ ВЕДРѢ** w gramotach północnych, zaś **ОУ ПОКѢТЕ, ДѢ ВЕДРѢ** — w południowych. Widocznie zatem silny akcent wschodniosłowiański wytworzył się po zaniku jerów oraz iloczasu i wywołał akanie w gwarach południoworosyjskich i białoruskich, a w gwarach północnych i środkowych ukraińskich zdołał tylko przytłumić rozwój dyftongów w miejscu nie akcentowanych *ō*, *'ō*, *'ē*, *ě*, które albo skracaly się do zwykłych samogłosek *o*, *e*, albo częściej do zwężonych lub wysokich *ó*, *u*, *y*, *i*. Po redukcji dyftongów przyszła dyspalatalizacja spółgłosek przed *e*, *i*, np. *sten'a* lub *styn'a*, ale *st'ieny*.

2. Prócz tego gwary północne zachowały dawne stadium rozwojowe ukraińskiego ikawizmu, mianowicie w wielu gwarach Polesia i Podlasia, a także w gwarach południowobiałoruskich aż po Wilno, wzdłużone, akcentowane samogłoski *ō*, *ē* w sylabach zamkniętych oraz *ě* (*jat'*) nie rozwinęły się jeszcze w *i*, lecz zatrzymały się na jakimś poprzedzającym stadium rozwojowym, najczęściej w postaci jakiejś dwugłoski: *uō*, *uē*, *uŷ*, *ūi*, *iē* albo zwykłej samogłoski *u*, *y*, *ū* itp., np. *vuejt* 'wójt', *pluet*

'płot', hrūeb 'grób', fūertka 'furtka', sūetl 'stół', kūēn 'koń', kūēs't' 'kość', kūēt 'kot', kūetka 'kotka', sūel 'sól', lūēd 'lód', múēd 'miód', ščūēdka 'szczotka', zañūēs 'zaniósł', napūēk 'napiekl', pīēč — pečy 'piec', x̄mīel — x̄m̄elū 'chmiel', jačmīēn 'jęczmień', lieto 'lato', s'īēno 'siano', s'vīet 'świat', b'īēdnyj 'biedny', vīera 'wiara', x̄līev 'chlew' itp.

Stadium najstarsze *uō* zachowało się w gwarach południowobiałoruskich i sąsiadujących z nimi ukraińskich; w ukraińskich gwarach północnych najczęstsza jest postać *uē* lub po miękkiej spółgłosce *'ūy*. Gwary pasa środkowego rozwinęły zwykle *i* pod akcentem, a gwary południowe — niezależnie od akcentu, np. *vijt, plit, hrib, sil — lid, mid, ščit'ka, zañis, x̄mil, pīč — s'ino, lito, mīsto* itp.

Również gwary karpackie i zakarpackie wykazują starsze stadia rozwojowe do ikawizmu w postaci samogłosek *u, ū, ü, y, ɥ* ze wzdłużonych *ō* i *'ō*, np. *pust — pūst — p̄yst — p̄yst* albo *mūd — m̄ūd — m̄yūd — m̄id*; ale wzdłużone *ē* pomiędzy miękkimi spółgłoskami oraz *ě* (jat') tylko u Łemków jeszcze się może różnić od *i*, bo tu wymawia się je jak *ɥ*, np. *šyno, p̄yč*, zresztą w innych gwarach karpackich już panuje tutaj ikawizm. Wreszcie zauważyć należy, że przed nowym ukraińskim *i*, które się rozwinęło z *ě* oraz ze wzdłużonego *ē*, spółgłoski są zawsze miękkie, natomiast przed nowym *i* ze wzdłużonego *ō* spółgłoski miękcą się wyraźnie tylko w gwarach wschodnich, i stąd w języku literackim np. *mīst, snīp, s'il*, podczas gdy w gwarach zachodnich, także północnych i karpackich, przed *i* z *ō* spółgłoski pozostają twarde, np. *mīst, snīp, sil, nis — nosa*, ale *vin nis — nes'la*, co wyraźnie pokazuje stara ortografia, np. *nic* 'nos', ale *aini nīč* 'niósł', także *diā* 'dół', ale *diđ* 'dziad', *cmīl* 'stół', ale *ymīk* 'uciekł' itp. Jest to ślad dawniejszych stadiów procesu ikawizmu: *snōp ⇒ snup ⇒ snūp ⇒ snip*. Śladem tego procesu są również południowo-ukraińskie (i literackie) *z'amīx* 'za mąż', *diβ'p'osa* 'dąbrowa', *loziβok* 'ogórek', *m'abīmь* 'być może' z ikawizmem wtórnym.

3. Różnica akcentowa między gwarami północnymi i południowymi dotyczy nie tylko rozwoju ikawizmu ukraińskiego, a więc starej redukcji nie akcentowanych dyftongów, ale także rozwoju *'a* różnego pochodzenia po miękkich spółgłoskach. Mianowicie w wielu gwarach północnych rozróżnia się rozwój *'a* nie tylko z prasl. *ę* pod akcentem i bez akcentu. Pod akcentem rozwój jest normalny, np. *ж'аба, нять* 'pięć', *зять* 'zięć', *взяв* 'wziął', *м'яжко* 'ciężko', natomiast bez akcentu zamiast *'a* wymawia się często *e* po twardej spółgłosce lub po *j*, np. *mīēsec* 'miesiąc', *d'ieset* 'dziesięć', *kol'odez'* 'studnia', *hled'at'* 'patrzą', *x'odet'* 'chodzą', *jehń'a* 'jagnię'. W gwarach południowych różnicy tej nie ma, *'a* po miękkich spółgłoskach wymawia się niezależnie od akcentu, najczęściej jak *'a*, np. *m'aso, m'es'ac', kol'od'az', ɥz'au, x'od'at'* albo w wielu gwarach zachodnich i karpackich jest to samogłoska zwężona *ä, e*, nawet *i*, np. *p̄et', wz'ety, ɥz'eɥ, m'eso, z'et', p̄it', ɥz'iu, x'od'et'* 'chodzą', *des'et'* 'dziesięć', *des'it', t'iško* 'ciężko'. Widocznie dyspalatalizacja spółgłosek przed *e* zaszła w północnych gwarach również po zwężeniu nie akcentowanego *'a* do *e*.

W archaicznych północnoukraińskich gwarach Podlasia i Chełmszczyzny różnica w rozwoju akcentowanego i nieakcentowanego *'a* po miękkich spółgłoskach zaznaczyła się w sposób szczególny. W pozycji nie akcentowanej zmianę na *e* ze stwardnieniem poprzedniej spółgłoski notowałem najczęściej w liczebnikach: *d'evet', d'ieset', petn'acet', pets'ot*, często też w wyrazach: *kol'odez', mīēsec', pet'a, per'levesto, p'amet', z'ajec'*, w innych sporadycznie: *vez'ati, vez'uk, lehč'i, leh'ati, trest'i, l'uprež, jez'yk*,

ječmien, jevuorka, jehńa. W całej masie innych przykładów i w formach 3. os. l. mn. cz. ter. uogólnione jest 'a bez akcentu nawet w gwarach na północ od Bugu, gdzie przykłady typu *pet'a*, *d'eset'* są najliczniejsze. Natomiast akcentowane *a* w gwarach podlaskich na południe od Bugu wyróżniło się w ten sposób, że zbiegło się w swym rozwoju z głoską *é*, albo w postaci dyftongu *t'iežko* — *s'ieno*, albo już zwykłego *i*, więc *t'izko* — *s'ino*, przy normalnie utrzymanym 'a bez akcentu, np. *d'evat'*, *pat'a*. W gwarach chełmskich znowu pod akcentem panuje typ *t'iežko* obok *s'ino*, więc też *z'et'*, *mńeso*, *ž'eba*, *t'ehne*, *tylle* itp., ale bez akcentu normalnie *d'evat'*, *d'es'at'*, *pat'a*, *k'os'at'*, *l'ublat'* itp., zupełnie już wyjątkowo *d'evet'*, *dyrytn'atcyt'*. Rozróżnienie akcentowe zatem jest wyraźne. Punktem wyjścia musiała być wymowa dyftongiczna *ia*, wytworzona po miękkich spółgłoskach, której ślady tu zachowały się na Podlasiu.

4. W związku ze stwardnieniem spółgłosek przed starym *i* nastąpiło w większości gwar przesunięcie wymowy *i* do *y* i jednakowa wymowa tych samogłosek, np. *dym* i *wod'yty*, *bystro* i *robyty*, *ty*, *łapy* i *pys'laty*, *tyko* i *typa* itp. Brzmienie tej samogłoski *y* wspólnej dla dawnych *i* oraz *y* bywa w gwarach różne. Na zachodzie, mniej więcej od linii Odessa — Kijów, jest to *y* bardziej tylne lub zbliżone do *e*, szczególnie pod akcentem w niektórych gwarach naddniestrzańskich: *vol'é* 'woły', *wod'ěty* 'chodzić', *l'épa* 'lipa', *l'éko* 'tyko'. Natomiast na wschodzie, w gwarach stepowych i w języku literackim jest to *y* przednie, podobne do polskiego. Na zachodzie oraz na północy zawsze po spółgłoskach *k*, *x* wymawia się *ki*, *xi*, choć często trzyma się jeszcze *hy*, np. *r'uki*, *m'u'xi*, ale *n'ohy*. Na wschodzie mówi się *ky*, *hy*, *xy* ze spółgłoską twardą. W niektórych gwarach rozróżniają się dawne *i* — *y* albo dlatego, że nie doszło w nich do stwardnienia spółgłosek przed *i*, np. na Podlasiu i na pograniczu białoruskim *chod'it'i* *pis'lat'i*, *l'ipa*, ale *ty*, *dym*, *łapy*, *tyko*, albo dlatego, że samogłoska *y* zachowała wymowę archaiczną jako tylna, niewargowa, zapisywana jak *ы*, lub wargowa, choć różna od *u*, zapisywana jak *o*, *ó*, często także po *k*, *h*, *x*, np. u Bojków i u Łemków po obu stronach Karpat *r'ыba*, *b'ыx'ы*, *dryw'a*, *z'v'zd'ы*, *v'ыt'ahnu*, *l'ыko* ale *l'ypa*, *sk'ыpka* *x'l'iba*, *b'ыk'ы*, *m'ыš*, *w'ымыты*.

5. W niektórych gwarach zachodnioukraińskich, szczególnie często jednak po obu stronach Karpat, występuje zjawisko tzw. harmonii wokalicznej. Jest to zwięziona i napięta wymowa samogłosek *o*, *e* niezależna od akcentu w położeniu przed spółgłoskami palatalnymi lub przed sylabą z wysoką samogłoską, np. *na bóród'i*, *na mór'óž'i*, *zodr'óžyja*, *na rób'ót'i*, *vór'óbl'él*, *tép'lér*, *na bér'éz'i*, *dv'éri*, *dn'és'ka*, *čétv'ér*. W odosobnionych wyrazach zjawisko to może sięgać szerzej, np. *de'leko*, *nede'leko*. W niektórych gwarach podolskich proces ten zanotowano tylko dla nie akcentowanych *o*, *e* przed samogłoskami wysokimi, np. *ču'wóvik*, *stuj'it'*, *du vuh'ú'u*, *na hur'ú*, ale *voh'óń*, *mín'i*, *jim'ú*, ale *men'e*, *te'b'e*, *per'ed* itp.

W ukraińskich gwarach wschodnich zjawiska harmonii wokalicznej nie ma, a spotykane tam często, również w języku literackim, przykłady *baž'amo* 'wiele', *zap'azd* 'dobrze', *ap'jačnyj* 'gorący', *kał'acy* 'kołacz', *haz'jan* 'gospodarz', *kał'jawa* 'cholewa' mogą być wyjaśnione jako pożyczki słownikowe, a więc z objawem rosyjskiego akana. Mogą to być również sporadyczne przejawy asymilacji samogłosek (por. str. 23).

6. Głoska *j* w gwarach ukraińskich zachowuje się bardzo rozmaicie:

a) w gwarach poleskich *j* często ginie w mianowniku przymiotników męskich, np. *zły*, *d'obry*, *mołód'y* zamiast normalnych *złyj*, *d'obryj*. Wymowa *ty*, *d'obry*, *mo-*

łodly może w gwarach północnych oznaczać również mianownik l. mn. obok pełnych form *tyjji*, *d'obryjji*, *mołod'yyji* zamiast normalnych literackich *t'i*, *d'obri*, *mołod'i*. W formach żeńskich odwrotnie, tylko poleskie gwary znają formy nie ściągnięte, np. *d'obraja*, *d'obruju* obok ściągniętych *d'obra*, *d'obru*, normalnych w innych gwarach. Tak samo w formach nijakich na Polesiu bywają formy nie ściągnięte: *d'obroje*, *mał'oje* obok normalnych *d'obre*, *mał'e*, a w gwarach zakarpaccich obok form na *-oje* i ściągniętych na *-e* znane są również skrócone formy *-oj*, np. *d'obroj pole*, *d'ouhoj selo* (w dzeczu Uha).

b) W narzędniku rzeczowników żeńskich normalne końcówki *-oju*, *-eju* w gwarach (za)karpaccich i wielu naddniestrzańskich ściągają się na *-ou*, *-eu* lub w niektórych na *-om*, np. *ruk'ou*, *zem'ou*, lub *ruk'om* zamiast *ruk'oju*.

c) W różnych gwarach zachodnich ściągnięciu ulegają czasownikowe formy na *-aje*, np. *zna*, *pyt'a*, co szczególnie u Bojków i u Łemków po obu stronach Karpat daje interesujący wynik w formach 3. os. l. poj. *znat*, *p'ytat*, *b'iwat* z końcowym *-t*, podczas gdy formy nie ściągnięte końcowe *-t* straciły, np. *zn'aje*, *pyt'aje*, *b'iw'aje*.

d) W niektórych gwarach karpaccich (Bojki) znana jest wymowa z zanikiem *j*, ale bez ściągnięcia sąsiednich samogłosek, np. *kup'wut*, *zn'au* *zn'aut*, *ja sa blou*, *d'obroe* — jest to jakby pierwsze stadium do ściągnięcia. Natomiast u Łemków ściągnięcie zaszło nawet w formach na *-uje*, np. *h'ode* 'hoduje', *beš'ide* 'mówi', naturalnie też *č'itam*, *ne znam*, *pań'atam*, *b'wyskat*, *š'idat*, *š'pivam*, *š'pivaš*, *š'pivat*, *š'piv'ame*, *š'piv'ate*; ale *š'piv'ajut*. O zjawisku tym w gwarach północnorosyjskich porównaj str. 49.

7. Większość gwar ukraińskich ma wymowę średniego, dźwiękowego *l*, nazywanego też „europejskim“, zamiast *ł* twardego zębego. Wymawia się pośrednio między *l* i *ł*, podobnie do niemieckiego lub francuskiego *l*. Występuje w gwarach wschodnich zarówno poleskich, jak stepowych, także w Karpatach na Bukowinie i Huculszczyźnie, bywa też u Bojków, np. *dała*, *xodyła*, *lyko* itp. Zachodnioukraińskie gwary opolskie i podolskie mają *ł* welarne twarde, choć trafić się może i tu *l* średnie. Również w zachodniej części północno-wschodnich gwar rosyjskich w ziemi wołogodzkiej i kirowskiej oraz na Syberii wymawia się często *l* średnie. Trafia się ono także w niektórych gwarach południoworosyjskich, szczególnie w mowie kobiet i dzieci. Np. *priš'la*, *dał'a*, *š'id'eła*, *xod'ila*, *šyła*, *mołot'it'*, *bołoto*, *połuč'it'*, *lyko* itp. Wymowa literacka zarówno rosyjska, jak ukraińska znormalizowała *ł* twarde. W gwarach białoruskich *l* średnie jest nieznanne. Trafiająca się wreszcie u Łemków i w innych gwarach polskiego pogranicza powszechna wymowa *u* zamiast *ł*, także przed samogłoskami, np. *buyx'a*, *stiu*, *stou'a*, *zu'apaua*, jest niewątpliwie polonizmem, choć w odosobnionych wypadkach w niektórych gwarach rosyjskich i ukraińskich mogła się ona rozwinąć samodzielnie.

Z różnic fonetycznych między gwarami zachodnimi i wschodnimi wymienić jeszcze należy kilka szczegółów.

8. W gwarach zachodnich grupa *-ńk-* uprościła się na *-jk-* w przykładach typu *kozač'ejko*, *son'ejko*, *temn'ejko* wobec wschodniej i literackiej wymowy *kozač'eńko* itp.

Również w gwarach zachodnich często wymawia się twarde *s* w sufiksalnej grupie *-sk-*, np. w przykładach *krakijskij*, *wiyskij* zamiast miękkiej wymowy wschodniej i literackiej: *wiys'kij* itp. O północnorosyjskim sufiksie *-č'okoj* zob. str. 51.

Na zachodzie zdarzają się nowe, wtórne głoski *l* i *ń* (niby epentetyczne) w przykładach typu *zдор'оула*, *žereb'la*, *kr'оуlou* 'krwią', *kam'nan'lyj*, obok poprawnej wymowy *zдор'оуја* itp. Natomiast wtórne *l* w formach 3. os. l. mn. czasowników typu *l'ublat'*, *d'lyulat'* 'patrzeć', *k'uplat'*, *l'omlat'* w gwarach wschodnich, jak również miękkie szumiące głoski w podobnych formach, np. *biš'at'*, *mouč'at'*, *styš'at'* itp. nie są wytworzone fonetycznie, lecz w drodze morfologicznej analogii do typu *h'olu* — *h'olat'*, *h'ońu* — *h'ońat'* itp. (por. str. 14, 42).

9. W drobniejszych grupach gwarowych zanotować warto takie jeszcze zjawiska spółgłoskowe: a) stwardnienie wygłosowych spółgłosek u Łemków, np. *ktos*, *kost*, *kin*, *dolon*, *lokot*, *pjat*; b) zmianę miękkich *l* *d* na *k* *g*, głównie u Huculów, np. *gido* 'dziad', *kilo* 'ciało', *xok'et* 'chcą', *x'oget* 'chodzą'; c) miękkie *č*, *šč*, głównie u Huculów, np. *s'učka*, *č'oboty*, *doš* 'deszcz', często też *š*, *šč*, np. *st'arša*, *bž'oły*; d) stwardnienie końcowego lub przyrostkowego *-e* u Łemków i Huculów, np. *p'alac* — *p'alca*, *x'lopec* — *x'lopca*, *spidn'lyca* itp.

10. Na pograniczu polskim i słowackim po obu stronach Karpat aż po San i Uż, także częściowo u Huculów występuje zjawisko, prawdopodobnie wpływem polskim wywołane, a mianowicie udźwięcznienie międzywyrazowe spółgłosek końcowych przed samogłoskami i spółgłoskami płynnymi *r*, *l*, *m*, *n*, *j*, zatem tak jak w Małopolsce i na Słowaczyźnie, np. *niz_mij*, *niz_m'erzne* 'nos marznie', *xtož_jide*, *rig_r'lično*, *jag_nem'la*, *kluž_jež'yt'*, *plaž_abo_šmix*, *pez_naš*, *xlob_nes'le*, *lubyž_lulku* itp., huculskie *šo ty tud_robys'*, *za cez_rik* 'za ten rok', *kid_ut'ik* 'kot uciekł', *tag_jeg_uyn* 'tak jak on'.

11. Między gwarami zachodnimi i wschodnimi istnieją też różnice co do miejsca akcentu w niektórych kategoriach gramatycznych, oprócz łemkowskiego akcentu stałego (por. str. 16). Na wschodzie akcent spoczywa na końcowej sylabie w formach typu *npou'ly*, *xodžic'ly*, *nesem'o*, *nesem'e*, *nes'a*, *by'a*, *by'o*, *nesm'u* itp., na zachodzie zaś akcent bywa tu przeniesiony na sylabę poprzednią *pr'ošu*, *x'ožu*, *nes'emo*, *nes'ete*, *n'esla*, *bl'ula*, *bl'ulo* lub *bly'a*, *bly'o*, *n'esty* itp. Prócz tego w gwarach zachodnich i karpackich częściej niż na wschodzie spotyka się zjawisko tzw. atrakcji akcentu, np. *boj'u_ša* i *jaša_b'oj'u*, *ber'le_ša* i *vin_ša_b'ere*, u górali również: *ot'ec_joho* i *joho_lotec* itp.

Wskazać tu również należy różnicę co do siły akcentu. W gwarach zachodnich szeroko znane jest zjawisko redukcji i zwięzienia nie akcentowanych samogłosek *o*, *e* w kierunku *u*, *y* (*i*), np. *kur'ova*, *su'va*, *hud'yna*, *vu'd'a*, *pukuštuv'ay*, *ubr'uč*, *ub'id*, *sy'lo*, *čy'kajte*, *pyč'e*, *vin_b'udy*, *pry'jidyš*, *zn'ajiš*, *jim'u* itp. Podobne zwięzienie wymowy trafia się też w niektórych gwarach okających północnorosyjskich, powołańskich lub wołogodzko-wiackich, np. *rub'otat'*, *xur'ošy'j*, *skut'ina* itp.

12. Gwary północne i wschodnie, także język literacki, wyróżniają się końcówką dopełniacza l. mn. rzeczowników typu *host'ej* 'gości', *lud'ej* 'ludzi', *noč'ej*, *k'onej*, *d'it'ej* itp. Notowana jest również wtórna wymowa gwarowa: *k'ońiy*, *h'ost'iy*. Natomiast w gwarach zachodnich i karpackich w formie tej jest końcówka *-yj*, np. *k'onyj*, *host'ij*, *lud'ij* itp.

13. Podobnie rozłożone są końcówki miejscownika l. poj., a w żeńskim rodzaju także celownika l. poj. rzeczowników miękko tematowych. W gwarach zachodnich i karpackich podobnie jak w języku białoruskim (por. str. 43) zachowała się tu stara końcówka *-i*, która po stwardnieniu spółgłoski poprzedzającej zmieniła się w *-y*, np. *v_oh'n'y*, *na_kon'y*, *na_p'oty*, *na_m'ory*, *na_sl'oncy*, (*na*) *zem'ly*, (*u*) *ned'ily*, (*na*)

dołony, carlycy, na kłosty, ʋ płańaty, smłerty, ʋ noćly, tvlary. Natomiast w gwarach północnych i wschodnich i w języku literackim, podobnie jak w języku rosyjskim, mamy tu końcówkę analogiczną -i z dawnego -ě, przeniesioną od tematów twardych, np. *v ohńi, na końi, na ploli, na młori, na słońci, (na) zemli, (ʋ) neď'ili, (na) doł'oni, carlyci, na klost'i, ʋ płańat'i, ʋ noćli* itp. O ukraińskim przeniesieniu końcówki celownika do miejscownika, np. *na konlevi*, por. str. 40.

14. Przymiotniki miękkotematowe w wielu gwarach zachodnich i karpackich stały się twar-dotematowymi na skutek stwardnienia spółgłosek przed *e, i*, np. wymowa *slynyj, slyne* z dawnego *s'lińij, s'lińeje* analogicznie może wywołać wymowę *slyna* zamiast *slyńa*, i w dalszym ciągu *slynoho, slynomu* zamiast *slyneho, slynemu* itp. W innych gwarach i w języku literackim zachowuje się typ miękki na skutek odwrotnego działania analogii, a więc wymowa *slyńa, slyńoho, slyńoji* wywołuje analogiczne formy *slyńij, slyńe, slyńix, slyńim* itp. Dlatego właśnie w języku ukraińskim występują wahania co do tematu twardego lub miękkiego niektórych przymiotników, szczególnie na -n, np. *narłodnyj, narłodna, narłodne* lub *narłodńij, narłodńa, narłodńe, sxlidnyj, -na, -ne*, lub *sxlidńij, -ńa, -ńe* itd., *spidnyj, -na, -ne* lub *spidńij, -ńa, -ńe, litnyj, -na, -ne* lub *litńij, -ńa, -ńe* itp.

15. Osobliwością wielu gwar zachodnich i karpackich są krótkie formy zaimkowe, np. *ńa* (lub *ńńa, ńa*), *t'a, s'a, my, ty, sy*, zachowane z prasłowiańskich form enklitycznych **mę, *tę, *sę, *mi, *ti, *si*. Prócz tego *ho, mu, ji* zamiast *jeh'lo, jem'lu, jej'i*, np. karpackie *duże (m)ńa poblyty, bołyt mńa hotov'a, dajte my xliba, ja t'a pušč'lu, naj t'a ne blaču, naj ti boh dast', ja ji skaz'au, vin ho ne brau, toj mu klaže, ʋz'au na śa kož'ux, tak sy tam syďlyt', ʋin sy ʋz'au*.

16. W tychże gwarach zachodnich i karpackich występują podwojone zaimki, np. *seš — seša — seše* obok *sej — śa — se, tot — tot'a — tot'o* lub *tot'e* obok *toj — ta — te*, podobne do literackich rosyjskich męskich *tot, letot*. Natomiast w gwarach wschodnich osobliwie brzmi zaimek *ocej* lub *cej, ęa, ce, ęoho* itd. z połączenia *ot sej*. Np. karpackie *pustlyty ho tot'i, jak ʋin tot'i ʋlyc'e'i hnu, kudly ses' put' idle? xloču ses'e m'ore peren'esty u ses'lu jamku*.

17. Osobliwością gwar zachodnich i karpackich jest ruchomość zaimka *s'a* w czasownikach zwrotnych, który może się wysuwać w zdaniu przed czasownik; podobnie ruchome są w tych gwarach cząstki osobowe czasu przeszłego, o czym niżej. Np. mówi się tu *jak s'a m'aješ, vin s'a m'yje, ne xloče s'a rano mlyty, kołly s'a ne xt'iu mlyty, slyzly s'a mu ʋlyut, naj s'a boh'atyj ne źluryt — ožs'a ub'ohomu ispuď n'osa ne kluryt, jak s'a leg'iń iz d'lykoy sploznat, ja s'a na v'asu ʋiru ne przyznaj'lu* itp. Natomiast w gwarach północnych i wschodnich, także w języku literackim (podobnie jak w rosyjskim i białoruskim, por. str. 31 i 78) zaimek *s'a* jest związany z właściwym czasownikiem i może, szczególnie w dalszych sylabach po akcencie, po końcowej samogłosce ulegać skróceniu, np. *я болюся, м'иуюся* lub *м'иуюсь, ʋимуюсь, м'итимусь, м'иэшся, м'иэться, м'итимеишся м'иэмя, м'иетесь, м'иоться* itp. W wymowie zachodzi tu asymilacja spółgłosek, np. *mlyjet's'a* lub *mlyjec'e'a, mlyješ's'a* lub *mlyjes's'a*. Można zatem uważać, że kategoria czasowników zwrotnych stała się zjawiskiem słowotwórczym we wszystkich gwarach wschodniosłowiańskich, a tylko od strony polskiej i słowackiej, tj. w gwarach karpackich, naddniestrzańskich i podlaskich, pozostała zjawiskiem składniowym, bo zaimek *s'a* zachował tu swoją samodzielność.

18. W gwarach zachodnich na ogół utrzymują się bezokoliczniki na *-ty* po temacie samogłoskowym, np. *χοδlyty, pyslaty, hovorlyty*, zob. str. 30—31.

19. Wszystkie narzecza wschodniosłowiańskie zatraciły stare kategorie aorystu i imperfektu, a dawny ogólnosłowiański czas przeszły złożony uprościły przez opuszczenie słowa posiłkowego, zatrzymując tylko rozróżnienie liczby pojedynczej i mnogiej oraz rodzaju w 1. poj., przy wymawianym stale zaimku osobowym, np. w rosyjskim *я, ты, он, он'а, он'о*, — *ничал, -а, -о, мы, вы, они* — *ничали*, podobnie w białoruskim *ніцаў, -ла, -ло, ніцалі* i w ukraińskim *ничає, -ла, -ло, ницали*. Tylko w niektórych gwarach zachodnioukraińskich i karpackich w czasie przeszłym mniej lub więcej konsekwentnie występują końcówki 1. i 2. os. z dawnych form słowa posiłkowego, np. *-m (-em, -jem), -s' (-es', -jes')*, *-s'mo* (karp. *-sme, -s'te*; *χοδlyyjem* lub *χοδlyyem, χοδlyyłam, दाण jes', दाण'as', दाण'ys'mo, दाण'ys'te*). Najczęściej jednak te części osobowe nie są przyczepiane do formy czasownikowej, lecz wysuwają się przed czasownik lub łączą się w zdaniu z jakimś wyrazem poprzedzającym czasownik, np. *ščos'te kaz'aty, des'te χοδlyty, koł'ys'mo zroblyty, jak j'esme nahn'aty, jak jes' to zroblyta, zhor'ali jes'te?* Podobnie jest w języku polskim i słowackim.

20. Czasowniki *być* i *bywać* w bezokoliczniku i w czasie przeszłym zachowały rdzenne *y* tylko w niektórych gwarach podlaskich, naddniestrzańskich (na południe i zachód od Lwowa) i karpackich (z wyjątkiem huculskich i bukowińskich), np. *blyty, byu, był'a, były, byw'aty*, we wszystkich innych gwarach i w języku literackim rdzenne *y* zmieniło się w *u*, np. *b'uty, buw'aty, buu, buł'a, buł'y*.

21. Liczebnik *jeden* — po rosyjsku *од'ин, од'на, од'но*, wymawiany *ad'in, adn'a, adn'o* i zgodny z nim białoruski *адз'ін, ад'на, ад'но*, także po ukraińsku najczęściej brzmi *од'ин, од'на, од'но*. Tylko w niektórych gwarach zachodnich i karpackich wymawia się tu w nagłosie *je*, a więc *jed'en, jedn'a, jedn'o*, na Podlasiu też *jid'on, jidn'a, jidn'o*.

Archaiczne gwary północne poleskie i wołyńskie, a także wschodniokarpackie, tj. huculskie i bukowińskie, wieloma właściwościami łączą się z gwarami wschodnimi stepowymi w przeciwieństwie do zachodnich, tj. opolskich (naddniestrzańskich).

22. Gwary opolskie prócz cech wymienionych wykazują sporo nawiązań do języka polskiego na skutek starego przemieszania ludności polskiej i ukraińskiej na tym terenie. Np. podobna do polskiej miękka wymowa głosek *ź, ś, ć* albo analogiczne końcówki *teł'et'u, na pl'olu*, czas przyszły *буду xodyu*, czas przeszły typu *xodyłyśmo* itp. Szczególnie liczne są tu polonizmy słownikowe: *hr'ečnyj, z'awždy, b'arzo, l'albo, herb'ata, ž'oumir, traf'unok, m'ocnyj* itp. Natomiast gwary karpackie prócz wielu archaizmów w wymowie i w gramatyce wyodrębniają się sporą ilością zapożyczeń słownikowych węgierskich u Bojków, np. *v'aroš* 'miasto', *ors'lag* 'państwowa droga', *bet'lih* 'choroba', *bet'ližnyj* 'chory', *biz'ouynyj* 'pewny', *čaktw'aty* 'czarować', i rumuńskich u Huculów, np. *rum'legaty* 'przeżuwać', *gudz'ula, gudzu'leja* 'żuk', *gl'ota* 'dziatwa', *ž'leura* lub *ž'erua* 'zły pies', *k'opył* 'dziecko nieślubne', *mał'aj* 'kukurydza', *gl'azda, žent'yča*.

Dla genezy literackiego języka ukraińskiego i narastania jego normatywności ważne są gwary połtawsko-kijowskie, które doczekały się już szczegółowej monografii W. S. Waszczenki. Podstawowym dziełem ukraińskiej dialektologii będzie wielki atlas gwarowy.